

Радисав Маројевић

докторанд

Нихилизам и Православље: Ниче, Хајдегер, Јанарас

Сажетак: У овом раду се анализира Ничеова сентенца „Бог је мртав“, реперкусије које је она имала на европску културу уопште, и даје се православно поглед на њу. Поред тога, врши се и кратак осврт на неке сличности и разлике између Ничеове и Хајдегерове концепције ниҳилизма, без фаворизовања било које од њих.

Кључне ријечи: ниҳилизам, Православље.

Свака промјена у свијету онтолошких димензија за собом повлачи двоје: однос према постојећем стању ствари и тражење „простора“ у којем би се евентуално конституисало нешто ново. Када је ријеч о ниҳилизму, онда се превасходно мисли на оно прво и њему се посвећује највише пажње. Није лако оспорити оно што је вјековима изграђивано, што је ушло у традицију и што је животима многих посвједочено. „Ништење“ било којих, а тек религиозних и моралних вриједности, никад није популарно, па онај ко га спроводи свагда има проблема, како са собом, тако и са онима којима га проповиједа.

Тако ствари стоје и са Ничеом. У жељи да што чвршће утемељи своје ниҳилистичке опсервације, он се жестоко обрушава на вишевјековну хришћанску традицију, видјевши у њој кључну препреку за реализовање својих „освајачких“ побуда. Важно је нагласити да његово критиковање Хришћанства није уопште нешто што се десило неочекивано. Оно се ослања на раније концепције, а уз то је изазвано и „личним сазнавањем тога да је Хришћанство престало да буде вјера и да се претворило у културу и морал“¹. Проглашавањем „смрти Бога“ као ултимативног симбола трансценденције, што сматра неопходним чином, Ниче уједно обзнањује и крај једне илузије, коју, према његовом дубоком увјерењу, Хришћанство намеће свијету. То није само религијско питање, и нипошто се не смије олако прихватати. Јер, за Ничеа,

„смрт Бога је еквивалент крају истине. Божанска трансценденција је била гарант за све врсте културних конструката. Чак и философи и научници који су се ослободили од популарне вјере сачували су концепт Бога као ултимативну референтну тачку за изјаве истине“².

Уз то, Ниче је Хришћанству приговарао и због удаљавања од живота, због наводне разњежености и сладуњавог хуманизма, који се показао непријемчив и суров према било чему што је страно.

Полазећи од чињенице да за Ничеа хришћанство представља историјску, свјетовно-политичку појаву Цркве и њених владалачких захтјева у границама запад-

---

¹ Марков Б. В., *Человек, государство и Бог в философии Ницше*, 103.

² Hatab, Lawrence J.: Nietzsche, Nihilism and Meaning, *The Personalist Forum*, Vol. 3, No. 2, Nihilism (Fall 1987), pp. 91–111, 93.

не цивилизације, Хајдегер примјећује веома важно разликовање између хришћанства, у наведеном смислу, и хришћанског духа новозавјетне вјере. То подразумијева да се нихилизам, као историјска потврда празног простора и одсуства Божијег, не може схватити као увод у некакав антихришћански став, што упућује на закључак да ничеовску проповијед треба посматрати као потврду отуђености хришћанства на Западу, односно „као одступање и диференцијацију западних цркава од хришћанства Новог Завета и првих векова“³. Хајдегер је мишљења да би извор нихилизма требало тражити у заборау бивствовања и оријентисању према бивствујућем, док Ниче инсистира на томе да је нихилизам тумачење свијета које проистиче из хришћанског морализма, јер се тај морал, својим изопаченим и погрешним развијањем, окреће против хришћанског Бога. Према његовом уђећењу, нихилизам је заправо „губитак смисла живљења. Дуг период живљења без смисла и циља — то је оно што паралише човјека“⁴. За разлику од Ничеа, који нихилизам поима као ново схватање, као различно мишљење појединачног, засновано на комуникацији, а не на репрезентацији, Хајдегер сматра да нихилизам није

„ново позитивно мишљење, у коме је главни однос једне индивидуе према другој, већ је то друго мишљење бивствовања у односу према бивствујућем. Његова мисао се не креће у оквирима комуникације, него у оквирима репрезентације: бивствовање као предмет мишљења свагда остаје постојеће“⁵,

што самим тим значи и да се очувава и метафизика представљања.

Да би појаснио ствари у вези са својим нихилистичким тенденцијама, Ниче устврђује да се „хришћанска морална интерпретација свијета мора негирати када постане јасно да је ‘Бог мртав’, а основа хришћанске религије и хришћанских вриједности је консеквентно томе недостатна“⁶. Хришћанска хипотеза морала се одупријети нихилизму тиме што му супротставља „апсолутне вриједности“. Бог се потврђује као „створац људи и осталих створења, за кога су сви једнаки. Тиме, према Ничеу, свијет заједно са својим недостацима задобија ‘смисао’, а човјек се сматра ‘најбитнијим адекватним знањем’“⁷. Код Ничеа ријечи „Бог“ и „хришћански Бог“ служе за означавање натчулног свијета уопште, а ријечи „Бог је мртав“ значе да је баш тај натчулни свијет без дјелотворне снаге, јер не може да дарује живот. Односно, „хришћански Бог“ је изгубио моћ над бивствујућим и над одређењем човјека.

„Хришћански Бог“ је у исто вријеме „водећа представа ‘натприродног’ уопште и његових различитих тумачења, ‘идеала’, ‘норми’, ‘принципа’ и ‘правила’, ‘циљева’ и ‘вредности’, који су подигнути ‘изнад’ бивствујућег (Seinde), како би бивствујућем у целини дали неку сврху, неки ред и — кратко речено — неки смисао“⁸.

Ријеч „Бог“ замјењује натчулни свијет идеала који садрже циљ надземаљског живота, циљ који, према томе, споља одређује живот.

Својој критици Хајдегера, Јанарас налази исходиште у књизи о Ничеу коју Хајдегер објављује осамдесет година (1961) након појављивања Ничеове *Веселе науке* (1882), у којој су садржане чувене ријечи о „смрти Бога“: „Бог је умро, Бог оста-

³ Христо Јанарас, *Хајдегер и Дионисије Ареопагит*, 52.

⁴ Марков Б. В., *Человек, государство и Бог в философии Ницше*, 466.

⁵ Исто, 377.

⁶ Richard White, *The End of Nihilism*, *The Personalist Forum*, Vol. 13, No. 2 (Fall 1997), pp. 161–173, 164.

⁷ В. Штегмайер, „Идея вечного возвращения у Ф. Ницше: ‘Европейский нигилизм. Ленцер-Хайдовские заметки 1887 г.’“ Почерк. Рш.14. 10. 2011.

⁸ Мартин Хајдегер: „Европски нихилизам“, *Теорија*, 3/4 (1978), 126.

је мртав“. Хајдегер признаје проповијед о „смрти Бога“ као пророчку потврду једне чињенице која се већ догодила и која у ствари представља нужни свршетак дугог историјског развоја у европској метафизици.

Говорећи о Хајдегеровом поимању ничеовске проповиједи о „смрти Бога“, као својеврсном раздвајању „религизованог“ хришћанства западно-европске традиције од изворног црквеног искуства, Јанарас наводи да Ниче не проповиједа неки теоријски нихилизам него заправо потврду празног простора одсуства Божијег. Та проповијед не представља једно философско гледиште, већ „једну констатацију и тумачење једнога чина који се конкретно одиграо“⁹. Ниче је, у ствари, ову проповијед означио „преврједновањем свих вриједности“, негирајући њоме основне претпоставке самосвијести европског човјека, негацијом која представља изазов познања апсурда постојања, доводећи при томе у питање и саму логику хришћанског начина живљења. Па, тако, у познатом параграфу треће књиге *Веселе науке*, у причи „суманутог човјека“ који и изговара ријечи о „смрти Бога“, Ниче не објављује једно индивидуално одбацивање Бога које би самим тим што је произвољно било и апсурдно, већ тврди да се апсурд не налази у објави него у ономе што се објављује, то јест у негирању основе на којој је Европа саградила своју, како културну, тако и метафизичку свијест. При томе, Ниче ово негирање проглашава коначном историјском чињеницом, тачније речено, кризном унутарњом противречношћу европске историје.

У проповиједи о „смрти Бога“ се, како каже Јанарас, завршава и сажима историјски развој, не само природне теологије него и апофатизма на Западу. „Смрт Бога“ се појављује као историјски завршетак који у потпуности исказује теолошки развој западног хришћанства. Пут од рационализма, преко индивидуалистичког емпиризма, води до нихилизма. У исто вријеме, анти-рационализам римокатолицизма припрема историјску појаву утилитаризма „вриједности“, који „доводи до релативизма, а коначно и до аморализма — до ‘превредновања свих вредности’“¹⁰.

Тврдња „Бог је умро“, према Јанарасовим ријечима, значи да хришћански Бог, тачније Бог западне метафизике, представља заправо мртву творевину ума, односно неку идеју која је само један апстрактан појам. А у стварности Бог нема никакве везе са формирањем живота европског човјека, „Он није тај који даје смисао постојању човека, света и Историје. Простор Божији је на Западу празан — Бог је одсуство“¹¹. Мисао о одсуству Бога одређује садржај европског нихилизма, и мада сажета коначно у Ничеовој пророчкој проповиједи, она код Ничеа не представља никакво теоријско гледиште него превасходно увјерење које даје назнаке одсуства и празнине. Ријеч је, наиме, о негирању које поништава „рационалне идоле“ Бога, а да се не открије на њиховом мјесту никаква истина. У том смислу, Јанарас говори о идолоборачкој апофатизи која се у форми нихилизма открива као „унутарња криза“ западне метафизике, наглашавајући како Хајдегеру дугујемо признање кризе као полазишта за њено историјско тумачење¹².

Проповиједање „смрти Бога“ не потиче од људи који „не вјерују више у Бога“, они немају никакве везе са констатацијом о Његовом одсуству. Та констатација, према Јанарасу, представља чињеницу само за оне који истрајно траже Бога, али

⁹ Христо Јанарас, *Хајдегер и Дионисије Ареопагит*, 39.

¹⁰ Исто, 49.

¹¹ Исто, 15.

¹² Мартин Хајдегер, *Шумски њушеви*, 174.

који унутар граница западне рационалистичке теологије не констатују ништа друго осим Његовог одсуства. Полазећи од дефиниције да је атеистичка мисао која негира Бога философије, Бога као самоузрок, можда још ближа „божанском Богу“, Хајдегер у Ничеовој проповиједи препознаје некакво, у односу на рационалне идоле теистичке метафизике, божанственије схватање о Богу, констатујући при томе одређену сачуваност „божанствености Бога“ у историјској чињеници европског нихилизма. Јер, убиство Бога представља одстрањење по-себи-бивствујућег натчулног свијета које је извршио човјек. То је заправо догађај у којем бивствујуће као такво постаје другачије у свом бивствовању мада се не уништава у потпуности. Другачији прије свега постаје и човјек, јер он постаје онај који одстрањује бивствујуће у смислу по-себи-бивствујућег. А да бисмо разумјели право значење Ничеове сентенце „Бог је мртав“, потребно је, како Хајдегер показује, изложити оно што Ниче подразумева под нихилизмом. У том поступку се може поћи од тезе да нихилизам заправо представља историјско кретање, а не некакво схватање или пак неко учење које има свога заступника. Прецизније казано, нихилизам је, у својој суштини, темељно кретање у историји Запада, односно, историјски процес обезвјеђивања досадашњих највиших вриједности. Под тим вриједностима се подразумевају истинито, добро и лијепо: истинито — стварно бивствујуће; добро — оно о чему се ради; и лијепо — поредак и јединство бивствујућег у цјелини. И Хајдегер и Ниче нихилизам доводе у везу са идејама декаденције и негирања духовности, али и са осјећајем о крају свијета. Јер, опасност која долази од нихилизма је увијек „апокалиптичног тона, будући да најављује крај политичког уређења, крај традиционалних вриједности, или пак крај саме човјечије духовности“¹³. Ниче сматра да се на само један начин може водити борба са нихилизмом: да се прихвати. Нихилизам, који се изборио за свој статус и постао неизбјежан, не може да се превлада порицањем или одбацивањем, већ само потврђивањем. То за собом повлачи чињеницу да се управо једино „потврђујући нихилизам, пролазећи све његове фазе, може уздигнути изнад њега, и једино је пролазећи тај пут, тај нихилизам могућно и превладати“¹⁴. Међутим, самим тим што се увиђа како се идеални свијет не може остварити у оквирима реалног свијета, највише вриједности се обезвјеђују, а њихова обавезност се доводи у питање.

И да закључимо: нихилизам Ничеа, а и европског човјека уопште, није само потврда одсуства Бога изворног црквеног искуства, зато што, како смо већ нагласили, одсуство Бога представља чињеницу са конкретним историјским размјерама у западном Хришћанству, а што се јавља као посљедица „унутарње логике“ самога Хришћанства. Уза све то, јасно је да Ниче нихилизам и не схвата само као појаву пропадања, већ напротив, као основни процес западне историје и у исто вријеме и законитост те историје, што значи да нихилизам представља „унутарњу логику“ западне историје.

Abstract: This article analyzes Nietzsche's sentence „God is dead“, its consequences on European culture in general, and gives an Orthodox view of it. In addition, the article gives a brief review of some similarities and differences between Nietzsche's and Heidegger's concept of nihilism, without favoring any of them.

Key words: nihilism, Orthodoxy

¹³ Richard White, The End of Nihilism, The Personalist Forum, Vol. 13, No. 2 (Fall 1997), pp. 161–173, 161.

¹⁴ В. Штегмайер, „Идея вечного возвращения у Ф. Ницше: ‘Европейский нигилизм. Ленцер-Хайдовские заметки 1887 г.’“ Почерк. Ru.14. 10. 2011.

Литература

- Јанарас, Христо, *Хајдегер и Дионисије Ареопагити*, Врњачка Бања: Братство Светог Симеона Мироточивог 1997.
- Марков, Б. В., *Человек, государство и Бог в философии Ницше*. — СПб.: „Владимир Даль“, 2005.
- Ниче, Фридрих, *Весела наука*, Београд: Графос 1989.
- Хајдегер, Мартин, „Европски нихилизам“, *Теорија*, ¾ (1978) 125–131.
- Хајдегер, Мартин, *Шумски њушеви*, Београд: Плато 2000.
- Hatab, Lawrence J.: Nietzsche, Nihilism and Meaning, *The Personalist Forum*, Vol. 3, No. 2, Nihilism (Fall 1987), pp. 91–111.
- Штегмайер, В., „Идея вечного возвращения у Ф. Ницше: ‘Европейский нигилизм. Ленцер-Хайдовские заметки 1887 г.’“ Почерк. Ru.14. 10. 2011.
- White, Richard, The End of Nihilism, *The Personalist Forum*, Vol. 13, No. 2 (Fall 1997), pp. 161–173.